

VIOLENCIA DE XÉNERO EN MULLERES MAIORES DE 65 ANOS. UNHA REVISIÓN SISTEMÁTICA DENDE O TRABALLO SOCIAL

VIOLENCIA DE GÉNERO EN MUJERES MAYORES DE 65 AÑOS. UNA REVISIÓN SISTEMÁTICA DESDE EL TRABAJO SOCIAL

GENDER-BASED VIOLENCE IN WOMEN AGED 65 AND OVER: A SYSTEMATIC REVIEW FROM A SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Lucía Conde Ledo - Traballadora Social

luciacondeledo@gmail.com

Yolanda García Vázquez - Universidade de Vigo

mariayolanda.garcia@uvigo.gal

RESUMO

O presente artigo foi elaborado a partir dunha revisión sistemática da bibliografía actual existente en materia de violencia de xénero exercida sobre as mulleres maiores de 65 anos, así como a súa competencia dentro do Traballo Social. A busca realizouse en Dialnet, Google Scholar, Scopus e PubMed Central entre os anos 2015 e 2023. Entre os criterios de inclusión, incluíronse artigos teóricos de revisión e empíricos cun apartado metodolóxico, publicados en español, portugués e inglés, e relacionados co campo do Traballo Social. Tras aplicar estes criterios de inclusión e exclusión, seleccionáronse 17 artigos. Da análise dos artigos extráese que as mulleres maiores de 65 anos son as vítimas máis invisibilizadas da violencia de xénero e que a súa idade é un factor de risco nesta situación. Tamén se comprobou como tanto a información documental sobre o tema como os recursos e intervencións públicas nestes casos son ineficaces e insuficientes. Por todo isto, dende o Traballo Social é necesario comprender cales son as necesidades concretas destas mulleres e así poder elaborar un enfoque especializado para abordar esta problemática.

PALABRAS CHAVE

Violencia de género, violencia invisible, mujeres mayores, intervención social, Trabajo Social.

RESUMEN

El presente artículo se ha elaborado a partir de una revisión sistemática de la bibliografía actual existente en materia de la violencia de género ejercida sobre las mujeres mayores de 65 años, así como su competencia dentro del Trabajo Social. La búsqueda se llevó a cabo en Dialnet, Google Académico, Scopus y PubMed Central, entre los años 2015 y 2023. De entre los criterios de inclusión se incluyen artículos teóricos, de revisión y empíricos, con un apartado referido a la metodología, publicados en español, portugués e inglés, y que estuviesen relacionados con el campo del Trabajo Social. Tras la aplicación de estos criterios de inclusión y exclusión, se seleccionaron 17 artículos. Del análisis de los artículos se extrae que las mujeres mayores de 65 años son las víctimas más invisibilizadas de la violencia de género, y que su edad es un factor de riesgo ante esta situación. También se ha comprobado cómo tanto la información documental respecto al tema, como los recursos y las intervenciones públicas en estos casos son ineficaces e insuficientes. Por todo esto, desde el Trabajo Social se necesita comprender cuáles son las necesidades concretas que presentan estas mujeres y así poder elaborar un enfoque especializado para el abordaje de esta problemática.

PALABRAS CLAVE

Violencia de género, violencia invisible, mujeres mayores, intervención social, Trabajo Social.

ABSTRACT

This article has been elaborated from a systematic review of the current existing literature on gender violence against women over 65 years of age, as well as their competence within Social Work. The search was carried out in Dialnet, Google Scholar, Scopus and PubMed Central, between 2015 and 2023. The inclusion criteria include theoretical,

review and empirical articles, with a section referring to methodology, published in Spanish, Portuguese and English, and that were related to the field of Social Work. After applying these inclusion and exclusion criteria, 17 articles were selected. From the analysis of the articles, it is concluded that women over 65 years of age are the most invisible victims of gender violence, and their age is a risk factor in this situation. It has also been proven how both the documentary information regarding the issue, as well as the resources and public interventions in these cases, are ineffective and insufficient. Therefore, from Social Work, it is necessary to understand the specific needs of these women and thus develop a specialized approach to address this issue.

KEYWORDS

Gender violence, invisible violence, older women, social intervention, Social Work.

INTRODUCCIÓN

A violencia de xénero continúa sendo unha das principais problemáticas sociais a nivel global, afectando a mulleres de todas as idades, contextos e condicións. Non obstante, existe un grupo especialmente vulnerable e, ao mesmo tempo, escasamente visibilizado: as mulleres maiores de 65 anos. A súa realidade está marcada por factores como o illamento, a dependencia económica, os estereotipos vinculados á idade e o descoñecemento dos recursos dispoñibles. Estas circunstancias agravan a súa exposición á violencia e dificultan o acceso á axuda.

Este traballo de fin de grao ten como obxectivo principal visibilizar esta forma de violencia de xénero que adoita ser silenciada e pouco abordada, centrándose especialmente no papel que pode desempeñar o Traballo Social tanto na prevención como na intervención. A través dunha revisión teórica e documental, búscase comprender a complexidade desta problemática e propoñer actuacións eficaces adaptadas ás características e necesidades específicas deste colectivo.

1. APROXIMACIÓN AO CONCEPTO DE VIOLENCIA DE XÉNERO

1.1. Contextualización histórica da violencia de xénero

A existencia da violencia cara ás mulleres parece inherente á historia da humanidade. Se nos centramos no obxecto da nosa investigación, a violencia invisible que sofren as mulleres maiores de 65 anos é un dos fenómenos máis complexos enmarcados no contexto da violencia de xénero e dos desafíos asociados co envellecemento da poboación.

Como reflicte Ferrás et al. (2023), co aumento significativo da esperanza de vida da poboación, as mulleres maiores de 65 anos poden enfrontarse a novos desafíos específicos relacionados co envellecemento, como o illamento social, a dependencia económica e a falta de acceso a servizos de atención médica e apoio. Isto é o que se coñece como estigma interseccional, no que as mulleres maiores son dobremente discriminadas polo feito de ser muller e por estar nunha situación de envellecemento (Ferrás et al., 2019).

As mulleres maiores experimentan a discriminación de xénero en maior medida que as mulleres novas, e a discriminación por idade en maior medida que os homes maiores. Esta dobre discriminación está na base da invisibilidade da violencia de xénero contra as mulleres maiores (Aycart et al., 2019).

1.2. Tipos e factores de risco da violencia de xénero en mulleres maiores

1.2.1. Tipos de violencia de xénero

A noción de “violencia invisible” experimentada polas mulleres maiores de 65 anos é un concepto complexo que aborda formas de maltrato e discriminación que poden pasar desapercibidas ou non recibir a atención adecuada. A violencia de xénero que sofren as mulleres maiores é catalogada como invisible porque está oculta (Ferrás et al., 2019) e non existen servizos de atención social específicos para elas, a pesar de ter sido vítimas ao longo da súa vida.

Aycart et al. (2019) identifican catro tipos de violencia de xénero e unha serie de indicadores ou características asociadas en cada tipo. Para poder comprender as dimensións que alcanza a violencia de xénero de forma máis visual, elaborouse unha táboa de creación propia para sintetizar a información (ver táboa 1).

Táboa 1

Táboa de tipos e características da violencia de xénero

Tipo	Características
Violencia Psicolóxica	<ul style="list-style-type: none"> - Celos e culpabilización - Control e manipulación - Illamento social - Humillación e desvalorización - Anulación de identidade - Ameazas e intimidación - Edadismo
Violencia Física	<ul style="list-style-type: none"> - Abuso físico - Pode chegar ao asasinato
Violencia Sexual	<ul style="list-style-type: none"> - Agresión sexual - Coacción sexual - Práctica sexual degradante ou humillante
Violencia Económica	<ul style="list-style-type: none"> - Control financeiro - Fraude e explotación financeira - Privación de recursos - Brecha salarial e falta de recoñecemento laboral

Elaboración propia

1.2.2. Factores de risco da violencia de xénero

O Ministerio de Igualdade (2020) afirma que “as mulleres de 65 anos ou máis recorreron aos servizos formais de apoio en menor medida que as mulleres novas”. As mulleres maiores non só piden menos axuda, senón que tamén teñen máis dificultades para recoñecer a violencia, non saber onde pedir axuda ou sentir que non hai saída á situación.

Algúns dos factores de risco máis comúns que se poden relacionar coas mulleres maiores son a dependencia económica, o illamento social, os estereotipos de xénero e idade, o descoñecemento dos recursos dispoñibles e a discriminación institucional no ámbito da saúde e servizos sociais (Asensi, 2022).

A combinación destes factores socioeconómicos e culturais pode aumentar a vulnerabilidade das mulleres maiores de 65 anos, destacando a importancia de abordar estas cuestións desde enfoques integrais que consideren as dimensións de xénero, idade e condicións sociais.

1.3. Marco normativo legal e institucional

Facendo referencia ao marco normativo legal e institucional, presentamos os resultados dunha revisión das leis e políticas que abordan a violencia contra mulleres maiores, así como unha avaliación da eficacia dos mecanismos institucionais de protección.

O principal artigo que fai referencia á igualdade é o artigo 14 da Constitución española, onde se afirma que: “Os españois son iguais ante a lei sen que poida prevalecer discriminación algunha por razón de nacemento, raza, sexo, relixión, opinión ou calquera outra condición ou circunstancia persoal ou social” (art.14 CE).

A Lei Orgánica 1/2004, do 28 de decembro, de Medidas de Protección Integral contra a Violencia de Xénero establece que os servizos sociais deben levar a cabo unha atención multidisciplinar dentro da cal se ha de desenvolver a formación preventiva. Esta lei española ten disposicións específicas para a protección das mulleres vítimas de violencia de xénero. Inclúe medidas de prevención, protección e sanción, e establece a creación de órganos xudiciais especializados sen especificar a idade.

Como xa sinalaba Paniagua (2019), a pesar de que nos últimos anos se avanzou considerablemente en materia de violencia de xénero, non existe unha normativa específica para o tratamento da violencia de xénero en mulleres maiores.

1.4. Sistema VioGén: Seguimento Integral nos Casos de Violencia de Xénero

O Sistema de Seguimento Integral nos Casos de Violencia de Xénero (Sistema VioGén), dependente da Secretaría de Estado de Seguridade do Ministerio do Interior (2024), pretende “establecer unha tupida rede que permita o seguimento e protección de forma rápida, integral e efectiva das mulleres maltratadas e dos menores que dependan delas en calquera parte do territorio nacional” (p.2).

É importante aclarar que “caso de violencia de xénero” e “víctima de violencia de xénero” non son termos idénticos, xa que o primeiro fai referencia a “toda a información que relaciona unha vítima cun único agresor, incluíndo tantas denuncias (da vítima, dun terceiro ou de oficio) como se rexistraron” (Sistema VioGén, 2024). Vítima é unha muller que sufrise violencia de xénero; se existise máis dun agresor para a mesma vítima, considéranse casos distintos.

2. OBXECTIVOS

Obxectivo Xeral:

O obxectivo xeral que se persegue é o de identificar e analizar a bibliografía académica que trata a violencia de xénero sobre mulleres maiores de 65 anos.

Obxectivos Específicos:

A través da bibliografía analizada preténdese:

- Determinar se a idade é un factor de risco en situacións de violencia de xénero en mulleres maiores de 65 anos.
- Coñecer se hai unha carencia de recursos e de protocolos de intervención específicos para facer fronte á violencia de xénero exercida sobre as mulleres maiores de 65 anos.
- Coñecer se existe necesidade de investigación en violencia de xénero en mulleres maiores de 65 anos desde a disciplina do Traballo Social.

3. METODOLOXÍA

Para a realización deste estudo e lograr o noso obxectivo, levouse a cabo unha revisión de artigos teóricos e empíricos que contiñan datos significativos e estudos previos sobre a relación entre a violencia de xénero e as mulleres maiores. Deste xeito, poderemos comprender as necesidades que este grupo poboacional reclama e aportar unha posible mellora desta situación desde a perspectiva do Traballo Social.

No presente artigo realizouse unha revisión sistemática seguindo o método PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses) (Yepes-Núñez et al., 2021). Durante a revisión bibliográfica, tentouse identificar artigos en español, xa que é o territorio que nos interesa para o estudo, e situados temporalmente entre os anos 2015 e 2023, co obxectivo de proporcionar unha revisión actualizada e dispoñible ata o momento. A busca realizouse entre xaneiro e maio de 2024, mediante as bases de datos Dialnet Plus, Google Académico, Scopus e PubMed Central, onde se seleccionaron e combinaron termos para obter resultados. Incidiuse principalmente en artigos nos que as vítimas da violencia de xénero foran mulleres maiores e que se puidese

facen desde o Traballo Social para actuar ante esta problemática. Por iso, as palabras clave utilizadas foron: mulleres maiores, persoas maiores, violencia de xénero, violencia invisible, Traballo Social e intervención social (ver táboa 2).

Táboa 2

Cadea de búsqueda

Base de datos	Cadea de búsqueda
Dialnet Plus	"persoas maiores" ou "mulleres maiores" e "violencia de xénero" ou "violencia invisible" e "Traballo Social" ou "intervención social" ou "servizos sociais"
Google Académico	"persoas maiores" ou "mulleres maiores" e "violencia de xénero" ou "violencia invisible" e "Traballo Social" ou "intervención social" ou "servizos sociais"
Scopus	"gender violence" and "older women" and "Social Work"
PubMed Central	"gender violence" and "older women"

3.1. Criterios de inclusión e exclusión

Incluíronse na revisión os artigos que cumprían cos seguintes criterios:

- Publicación en español, portugués ou inglés.
- Artigos teóricos de revisión e empíricos (cuantitativos, cualitativos e mixtos).
- Relacionados co campo do Traballo Social ou intervencións sociais.
- Artigos situados temporalmente entre 2015 e 2023.
- Artigos que contiñan un apartado metodolóxico.

Pola contra, segundo os seguintes criterios de exclusión, descartáronse:

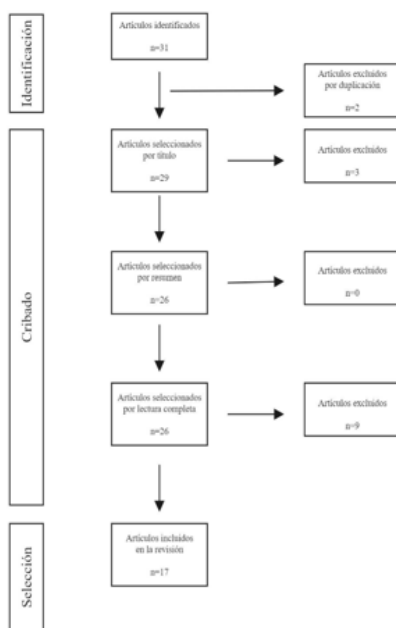
- Artigos sen resumo.
- Artigos de divulgación.
- Artigos publicados con anterioridade ao ano 2015.

3.2. Selección de estudos

Segundo o protocolo PRISMA, utilizouse un diagrama de fluxo coa finalidade de plasmar o proceso de identificación, exclusión e selección de estudos (ver Figura 1).

Tras a fase de busca, seleccionáronse os artigos en primeiro lugar en función dos títulos e dos resumos e, en segundo lugar, tras a lectura completa dos artigos. Na busca inicial identificáronse 31 artigos, dos cales se excluiron 2 por duplicación. Coa lectura do título, excluironse 3 por non axustarse con precisión ao tema de estudo, e tras a lectura do resumo non se descartou ningún. Así, para a lectura completa seleccionáronse 26 artigos, dos cales se excluiron 9. Por tanto, para a revisión seleccionáronse un total de 17 artigos que cumprían todos os criterios delimitados anteriormente.

Figura 1
Diagrama de fluxo

3.3. Extracción de datos

A extracción de datos realizouse mediante a recompilación dunha serie de ítems nunha táboa de elaboración propia. A información extraída levou a cabo a través da lectura completa dos textos, aportando respostas aos seguintes datos: autoría, ano, tipoloxía de publicación e os resultados do estudo, que se sintetizan na Táboa 3

Táboa 3*Selección de documentos*

Autor/a	Ano	Publicación	Resultados
Dabove, M. I. y Urrutia, M.	2015	Revista de Dereito e Ciencias Sociais	<ul style="list-style-type: none">- Establécense relacións de dependencia victima-victimario.- A violencia é multicausal.

			<ul style="list-style-type: none">- Acompañamento telefónico.
López et al.	2015	Fundación ASUNIVEP	<ul style="list-style-type: none">- Moitas mulleres maiores de 65 anos non traballaron nunca, polo que economicamente dependen do seu agresor.
San Pablo Rubiño, I.	2016	TFG, Universidade de Valladolid	<ul style="list-style-type: none">- Violencia específica que sofren as mulleres maiores.- Traballo Social como ferramenta fronte a esta problemática.
Choi, M. et al.	2017	International Social Work	A Federación Internacional de Traballo Social está comprometida co benestar das persoas maiores.

Cabral, P. y Rodríguez-Díaz, F.J.	2017	Saber e Educar	A medida que aumenta a idade, las persoas maiores tenden a ser máis tolerantes a la violencia de parexa.
Piedra, J., Rosa-Martín, J.J. y Muñoz-Domínguez, M.C.	2018	Investigacións en Intervención Social	<ul style="list-style-type: none">- Atención dende unha dimensión integral.- Abordaxe dende o Traballo Social con formación específica para unha toma eficaz de decisións.- Conexión con axentes socializadores.
Ruiz Merino, L.	2018	TFG, Universidade de Valladolid	<ul style="list-style-type: none">- Promover o crecemento, desenvolvemento e independencia das persoas.
Paniagua, L.	2019	Revista de	<ul style="list-style-type: none">- As mulleres maiores son

		Jóvenes investigadores	máis vulnerables fronte a violencia por cuestión de idade. - Necesidade dun protocolo de actuación específico. - A investigación e os recursos son insuficientes. - Non existe unha normativa específica para este colectivo.
Aycart, J. et al.	2019	Ministerio da Presidencia, Relacións coas Cortes e Igualdade.	- Falta de recursos específicos. - Catro tipos de violencia de xénero. - Interseccionalidade: dobre discriminación.

Martín Blanco, S.	2019	TFG, Universidade Pontificia de Comillas	As mulleres contan cun baixo grao de coñecemento sobre situacións de risco e indicadores de violencia.
Hurtado Casau, J.A.	2020	Capítulo de libro	Normalización de conductas abusivas por parte das vítimas e da sociedade.
Hernando Gómez, C. y Laespada Martínez, T.	2020	Libro de Actas 2017-2020	As mulleres maiores son as vítimas máis vulnerables en termos de atención e protección.
Asensi Ramos, E.	2022	TFG, Universidade Pontificia de Comillas	Factores de risco para as mulleres maiores.
Cinquegrana et al.	2022	Frontiers of	- Debe existir un cambio de

		psychology	<p>actitude social e cultural para combater a violencia de xénero.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hai que empezar por facer fronte ao sexismo nos sistemas educativos.
Ferrás, C., Ginzo Villamayor, M. J., y García, Y.	2023	Social Sciences	<ul style="list-style-type: none"> - Violencia asociada a dependencia, por envellecemento ou discapacidade. - Necesidade de implantación de servizos sociais e sanitarios nas zonas rurais. - Estigma interseccional. - Moitas mulleres maiores non son conscientes de situacións de violencia.

Herrero Zarate, I.	2023	Violencia de xénero en mulleres maiores en la Comunidade Autónoma de Euskadi	Inexistencia de estatísticas concretas sobre mulleres maiores vítimas de violencia de xénero.
Almeida, I. et al.	2023	Social Science	<ul style="list-style-type: none"> - O marco social e cultural promove comportamentos de violencia. - É o delito máis denunciado ante as autoridades.

A partir dos estudos analizados con anterioridade na Táboa 3 e os resultados derivados destes, na seguinte táboa (Táboa 4) identificáronse tres categorías en torno ás cales sintetizamos os nosos principais resultados.

Táboa 4

Categorías de análise da relación entre violencia de xénero e idade.

CATEGORÍAS

-
- Relación entre xénero e idade
 - Falta de recursos e investigación
 - Formas de intervención e tratamento dende o Traballo Social
-

4. RESULTADOS

Hurtado Casau (2020), no libro *Atención na práctica ás persoas con necesidade de oportunidades*, no que elabora un capítulo dedicado á violencia de xénero en mulleres maiores titulado “*Unha Realidade Oculta*”, argumenta como na sociedade actual tendemos a tratar ás persoas maiores como un grupo homoxéneo, sen ter en conta a idade, as vivencias e características persoais. Todo isto fai que cada un dos seus compoñentes sexa único e que as súas necesidades tamén o sexan. Entre o 5% e o 10% das persoas maiores sofren maltrato (físico, psicolóxico, económico, estrutural...) por parte dos seus familiares ou cuidadores, algo que é moi difícil de detectar.

En canto á relación entre a violencia de xénero e a idade, a violencia de xénero constitúe un dos tipos de delitos máis denunciados ante as autoridades (Almeida et al., 2023). No seu artigo, Cinquegrana et al. (2022) subliñan que “a menos que haxa un cambio fundamental nas actitudes sociais que facilitan, toleran e perpetúan a violencia de parella, non podemos esperar combater eficazmente este problema” (p.9). Unido a isto, debemos facer referencia a un estudo realizado por Cabral e Rodríguez-Díaz (2017), no que se implicaron 418 participantes, con idades comprendidas entre os 17 e 72 anos. Deu como resultado que “o 60% dos individuos cre que o fenómeno da violencia conxugal foi en aumento, o 90% cre que houbo unha maior sensibilidade ante o problema social e o 30% constata unha considerable tolerancia na poboación” (p.159). Curiosamente, as persoas de maior idade foron as que presentaron unha maior tolerancia fronte a comportamentos que evidencian a existencia de violencia de xénero dentro da parella.

Seguindo as palabras de Ferrás et al. (2023), podemos afirmar que moitas mulleres maiores non son conscientes nin identifican situacións de violencia de xénero, o que as fai ser máis vulnerables a sufrir esta problemática. Engadido que a idade é un factor

que as fai dobremente vulnerables, existen outras ameazas que incrementan os riscos nunha situación de violencia de xénero. Martín Blanco (2019) observa que as mulleres maiores tendan a ter un coñecemento limitado sobre as situacións de risco e os indicadores de violencia de xénero. A miúdo, “normalizan e aceptan comportamentos violentos, sen saber a quen acudir para recibir axuda nin que recursos están dispoñibles”.

Segundo o estudo da Macroencuesta de violencia de xénero contra a muller 2019, dentro do rango de idade de 16 a 64 anos, o total de porcentaxe de mulleres vítimas ascende a 35,3%; se o comparamos co rango de idade das mulleres maiores de 65 anos, o 23,4% é unha cifra moi alarmante.

En canto á falta de recursos sociais e de investigación específica, Herrero-Zárate (2023) sinala a necesidade de “profundizar no coñecemento científico deste fenómeno de violencia de xénero en mulleres maiores como un requisito imprescindible para articular as respostas adecuadas que reduzan a vulnerabilidade destas vítimas e garantan a súa seguridade e a súa calidade de vida” (p.14). No seu estudo menciona diferentes estatísticas para lle dar maior peso á problemática, pero aínda así recalca a imperiosa necesidade de continuar investigando sobre a violencia que sofren as mulleres maiores de 65 anos, e xustifícaa sinalando que “está a incrementarse a presenza das persoas maiores tanto na pirámide poboacional como nas estatísticas de victimizacións” (p.14). Outros autores tamén se percataron desta insuficiencia de información, e é que Paniagua (2019) subliña que, como xa expuxemos en apartados anteriores, non existe unha normativa específica que regule este tipo de violencia, o que nos leva a que tampouco se destinen recursos para o acompañamento destas mulleres vítimas de violencia. Isto reflicte a súa invisibilización unha vez máis.

Unido a isto, San Pablo Rubiño (2016) expresa que a violencia de xénero sufrida polas mulleres maiores de 65 anos é un tipo de violencia específica. As ferramentas que se poden aportar en outros casos nos que as vítimas son de menor idade, non son aplicables a estas mulleres. Para concretar a que tipo de factores se refire, facemos referencia ao estudo realizado por Asensi-Ramos (2022), no que concreta como a dependencia económica, o illamento social, os estereotipos de xénero e idade, o

descoñecemento dos recursos dispoñibles e a discriminación institucional no ámbito da saúde e servizos sociais son claves para que a situación de violencia se vexa agravada.

Neste sentido, Elboj e Ruíz (2010) destacan o papel das e dos profesionais do Traballo Social como axentes fundamentais na loita contra a violencia de xénero, sinalando que o nivel preventivo é clave, así como o traballo comunitario para fomentar o cambio social. Do mesmo xeito, Gómez (2004) lembra que o Traballo Social debe concibirse como unha acción social comunitaria na que colaboran distintos axentes. González (2016) insiste na necesidade de tratar a violencia de xénero como un problema que afecta a toda a sociedade, non só ás vítimas, promovendo un contexto de apoio, diversidade e eliminación de discriminacións. Bosch e Ferrer (2002) apuntan tamén á importancia de cuestionar os fundamentos patriarcais e o modelo tradicional de familia como base da prevención.

Desde a práctica profesional, Escartín (1995) recomenda aplicar o Modelo en Crise nos primeiros momentos da intervención, cando as mulleres deciden romper co ciclo de violencia. Nese instante, o apoio debe ser empático e baseado na escoita activa. Pola súa parte, Santana (2010) propón o uso de sancións sociais, onde os agresores deben asumir a súa responsabilidade, e as mulleres recoñecer o seu dereito a vivir sen violencia nin humillación.

Tamén é importante mencionar que, segundo San Pablo Rubiño (2016), non toda a violencia é igual: esta distínguese polos actores implicados e polas leis que se vulneran. Isto resulta especialmente relevante para o recoñecemento da violencia que sofren as mulleres maiores, pois moitas veces escapa ás definicións habituais.

Desde o enfoque do Traballo Social, Herrero Zárata (2023) subliña que coñecer e visibilizar a realidade destas vítimas maiores resulta prioritario para garantir respostas adecuadas. Piedra et al. (2018) afirman que unha formación específica dos profesionais do Traballo Social é clave para acompañar de forma eficaz ás vítimas, tomando decisións fundamentadas e ofrecendo apoio durante todo o proceso de intervención.

5. CONCLUSIONES

Na actualidade, os estereotipos de xénero seguen moi presentes na sociedade e perpetúan a imaxe da muller como un ser débil e vulnerable. Esta concepción cultural contribúe á continuidade da violencia de xénero, que se manifesta en diferentes ámbitos da vida. Un dos grupos máis afectados, pero menos visibilizados, son as mulleres maiores de 65 anos, que padecen unha forma de violencia que adoita ser invisible, normalizada e pouco recoñecida tanto pola sociedade como polas institucións.

A investigación destaca que esta violencia está condicionada pola intersección entre xénero e idade, o que xera unha situación de dobre vulnerabilidade. As mulleres maiores sofren formas específicas de maltrato, tanto físico como psicolóxico, económico ou social, que adoitan quedar ocultas por estereotipos asociados á vellez ou pola falta de canles específicas de denuncia e apoio.

Un dos principais problemas identificados é a falta de conciencia institucional e social sobre esta realidade. Non existen protocolos de actuación adaptados ás características das mulleres maiores vítimas de violencia de xénero, nin tampouco suficientes recursos ou campañas de prevención dirixidas a este grupo. É por iso que se require un enfoque integral, que inclúa a educación, a concienciación cidadá, o acceso a servizos específicos e a promoción da autonomía das mulleres maiores.

Neste contexto, o Traballo Social xorde como unha disciplina clave para abordar esta problemática. Os e as profesionais do Traballo Social teñen a responsabilidade de actuar non só na intervención directa coas vítimas, senón tamén na prevención comunitaria, a sensibilización social e a creación de redes de apoio. A súa función implica avaliar riscos e necesidades, ofrecer apoio emocional, asesoramento legal e terapéutico, conectar ás mulleres cos recursos adecuados e facer un seguimento continuo.

Porén, unha das conclusións máis destacadas do estudo é que non existe suficiente investigación específica dentro do ámbito do Traballo Social sobre a violencia de xénero en mulleres maiores. Isto dificulta unha intervención profesional adaptada ás súas realidades. É fundamental promover estudos académicos que dean visibilidade a esta situación e permitan deseñar estratexias eficaces de intervención.

Ademais, o texto destaca a importancia de aplicar modelos de intervención adecuados, como o Modelo en Crise, que permite ofrecer apoio no momento en que as mulleres deciden romper co ciclo de violencia. Este modelo require unha intervención empática, baseada na escoita activa e na creación dun vínculo de confianza.

Tamén se subliña o papel das sancións sociais como mecanismo de cambio: é necesario que os agresores asuman a responsabilidade dos seus actos e que a sociedade reforce os valores do respecto e da igualdade. Só así se poderá cambiar o contexto cultural que permite e xustifica a violencia de xénero.

Finalmente, a investigación realizada consistiu nunha revisión sistemática da literatura científica, na que se analizaron artigos relevantes que tratan sobre esta problemática. Este traballo permitiu comprobar a falta de atención que recibe a violencia exercida contra mulleres maiores e reforza a necesidade de seguir profundando neste ámbito.

En conclusión, este estudo pon de manifesto unha grave carencia social e académica respecto á violencia de xénero que sofren as mulleres maiores. Abordala de forma efectiva require recoñecer as súas características específicas, fomentar políticas públicas adaptadas, formar profesionais cualificados e promover unha sociedade máis consciente, igualitaria e respectuosa. Só a través dunha acción conxunta e comprometida será posible garantir a seguridade, dignidade e calidade de vida destas mulleres.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Almeida, I., Ramalho, A., Morgado, R. & Baúto, R.V. (2023). Gendered Perspectives on Intimate Partner Violence: A Comparative Study of General Population, Students and Professionals Beliefs. *Social Sciences*, 12(9). <https://www.mdpi.com/2076-0760/12/9/528>
- Asensi Ramos, E. (2022). Violencia Económica sobre mujeres mayores de 65 años. [TFG, Universidad Pontificia de Comillas] <https://repositorio.comillas.edu/xmlui/bitstream/handle/11531/57104/TFG-%20Asensi%20Ramos%2c%20Estibaliz.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

- Aycart, J., Gende, S., Malgesini, G., Monteros, S., Nebreda, M., Gil, P., Grána, A. & Romera, P. (2019). Estudio sobre las mujeres mayores de 65 años víctimas de violencia de género. https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/estudios/investigaciones/2019/pdfs/Estudio_VG_Mayores_65.pdf
- Bosch, E., & Ferrer, V. (2002). La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=234401>
- Cabral, P. & Rodríguez-Díaz, F.J. (2017). Violência conyugal: Crenças de atuais e futuros profissionais implicados na sua resposta e prevenção. *Direito, saúde e educação. Saber y Educar*, 23. <http://revistaold.esepf.pt/index.php/sabereducar/article/view/275>
- Choi, M., Brownell, P. & Moldovan, S.I (2017). International movement to promote human rights of older women with a focus on violence and abuse against older women. *International Social Work*, 60(1),170–181. <https://doi.org/10.1177/0020872814559562>
- Cinquegrana, V., Marini, M., & Galdi, S. (2022). From endorsement of ambivalent sexism to psychological IPV victimization: the role of attitudes supportive of IPV, legitimating myths of IPV, and acceptance of psychological aggression. *Frontiers in psychology*,13,922814. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.922814/full>
- Constitución Española. Boletín Oficial del Estado, art. 14, 311, de 29 de diciembre de 1978, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>
- Dabove, M. I., & Urrutia, M. (2015). Violencia, vejez y género. El acompañamiento telefónico: una estrategia posible de prevención. *Derecho y Ciencias Sociales*, (12), 50-69. <https://revistas.unlp.edu.ar/dcs/article/view/2141>
- Elboj, C. & Ruíz, L. (2010). Trabajo Social y Prevención de la violencia de género. *Trabajo Social Global*. 1(2),220-233. <https://revistaseug.ugr.es/index.php/tsg/article/view/912/1050>
- Escartín, M. (1995). Violencia y mujer. La intervención de crisis con mujeres maltratadas y sus hijos. *Alternativas: Cuadernos de trabajo social*, 77-84. <https://doi.org/10.14198/ALTERN1995.3.6>
- Ferrás, C., Ginzo Villamayor, M. J., & García, Y. (2023). Analysis of location and spatial distribution of elderly women victims of gender violence. *Social Sciences (Basel, Switzerland)*, 12(2), 72. <https://doi.org/10.3390/socsci12020072>

- Gobierno de España, Ministerio del Interior (31 de enero de 2024). Sistema de seguimiento integral en los casos de Violencia de Género. Sistema VioGén. <https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/servicios-al-ciudadano/violencia-contra-la-mujer/estadisticas/2024/VIOGEN-ENERO-2024.pdf>
- Gómez, J. (2004). El amor en la sociedad del riesgo. Una tentativa educativa. Barcelona: El Roure. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2091435>
- González González, L. (2016). La Protección Integral a las Mujeres Víctimas de Violencia de Género en España. Implicaciones para el Trabajo Social. [TFG. Universidad de la Laguna]. <https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/3844/La%20Proteccion%20Integral%20a%20las%20Mujeres%20Victimas%20de%20Violencia%20de%20Genero%20en%20Espana.%20Implicaciones%20para%20el%20Trabajo%20Social..pdf?sequence=1>
- Hernando Gómez, C. & Laespada Martínez, T. (2020). Invisibilidad y desprotección de las víctimas de violencia de género mayores de 65 años. Claves para la intervención adaptada a su realidad en “Congreso Internacional para el Estudio de la Violencia contra las Mujeres. Libro de Actas 2017-2020”. P. 67-83. <https://www.congresoestudioviolenciagenero.es/wp-content/uploads/2022/10/Articulos-cientificos-2017-2020.pdf>
- Herrero Zarate, I. (2023). Violencia de género en mujeres mayores en la Comunidad Autónoma de Euskadi: Visibilizando una vulnerabilidad opaca. https://www.emakunde.euskadi.eus/contenidos/informacion/publicaciones_bekak/es_def/adjuntos/beca_2021_3.pdf
- Hurtado Casau, J.A. (2020). La violencia de género en mujeres mayores : una realidad oculta en “Atención en la práctica a las personas con necesidad de oportunidades”. P. 126-142. <https://elibro.net/es/ereader/uvigo/159990?page=126>
- López et al. (2015). Violencia de género en mujeres mayores. Calidad de vida, cuidadores e intervención para la mejora de la salud en el envejecimiento. (3), 543-544 <https://www.formacionasunivep.com/files/publicaciones/calidad-vida-envejecimiento-vol3.pdf#page=544>
- Martín Blanco, S. (2019). La violencia de género en la tercera edad. [TFG, Universidad Pontificia de Comillas] <https://repositorio.comillas.edu/xmlui/bitstream/handle/11531/27441/TFG%20MartAn%20Blanco%2c%20Sara.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Ministerio De Igualdad. (2020). Macroencuesta de violencia contra la mujer 2019. Subdirección General de Sensibilización, Prevención y Estudios de la Violencia de Género (Delegación del Gobierno contra la Violencia de Género). https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/macroencuesta2015/pdf/Macroencuesta_2019_estudio_investigacion.pdf
- Paniagua, L. (2019). Violencia de género en mujeres mayores: la intervención social de las mujeres víctimas en España. *Jóvenes investigadores*, 25, 203-206 https://www.fundacioncaser.org/sites/default/files/adjuntos/fcaser_actas25_nov2019_2510-2511_jovenes.pdf
- Piedra, J., Rosa-Martín, J.J. & Muñoz-Dominguez, M.C. (2018). Intervención y prevención de la violencia de género: un acercamiento desde el trabajo social. *Trabajo Social Global-Global Social Work*, 8(14), 195-216. doi: 10.30827/tsg-gsw.v8i14.6595. <http://hdl.handle.net/10481/52014>
- Ruíz Merino, L. (2018). Violencia de género y el rol del trabajador social. [TFG, Universidad de Valladolid]. <https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/32574/TFG-G3264.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- San Pablo Rubiño, I. (2016). Violencia invisible [TFG, Universidad de Valladolid]. <http://uvadoc.uva.es/handle/10324/19479>
- Santana, J. (2010). La formación para el trabajo social en contextos de desigualdad de género y violencia contra las mujeres. *Portularia*, p. 91-99. <https://rabida.uhu.es/dspace/bitstream/handle/10272/4312/b15971016.pdf?sequence=2>
- Yepes Nuñez, J. J., Urrutia, G., Romero García, M., & Alonso-Fernandez, S. (2021). Declaración PRISMA 2020: una guía actualizada para la publicación de revisiones sistemáticas. *Revista Española de Cardiología*, 2021, 9(74),790-799. <https://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/180116>